

Въведение

ЗАЩО „НАУЧНА ЕТИКА“?

*Добре дошли, уважаеми колеги,
в Университета за национално и световно стопанство!*

Този учебник започва с приветствие, защото вероятно ще е един от първите, които ще отворите в бакалавърската си програма. Учебник е по „Научна етика“ – учебна дисциплина, която се изучава в първи семестър от обучението в бакалавърската ви програма в Университета за национално и световно стопанство. Дисциплината завършва със семестриален изпит, а наученото по нея помага в следването през всички останали семестри и в следващите две степени на висшето образование – магистър и доктор. Ето, затова смело предполагам, че ще се връщате към учебника, поне докато завършите университета.

Защо ще ви е нужно?

Защото сами избрахте да поемете по университетския път към познанието. Поздравявам ви за този избор!

Но знам, че пътят не е лек и за вас е непознат. Ще възникнат множество разнообразни въпроси, чиито отговори ще търсите, за да не се спънете в малките камъчета и да се подхлъзнете по нанадолнището на живота. Ще имате и още много учебници – във всяка дисциплина по няколко книги вече очакват вниманието ви. Те ще ви разказват тяхната приказка за науката, за структурата на познанието, за методологиите и методите за мислене.

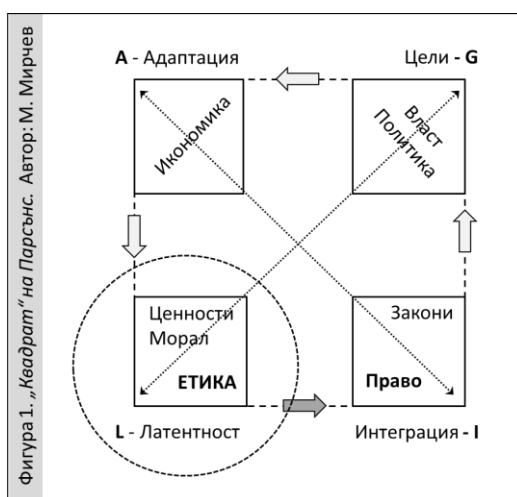
Освен овладяване на научното познание, университетският път, за да бъде извървян безаварийно, изисква от студентите да се справят добре и с човешките и институционални отношения в университета. Етиката се занимава именно с тези отношения, помагайки на хората да саморегулират чувствата, мислите, действията, поведението си съобразно рамката на възприетите морални норми, така че да успеят да съвместят себе си с другите, с

близките и по-далечни социални общности и мрежи, с обществото на хората тук, на земята – човешкото общество.

*Научната етика, като дял от етиката,
се фокусира върху саморегулирането на
човешките и институционални отношения
в системата на науката или,
както би казал френският социолог Пиер Бурдийо –
в научното поле, в което вие вече сте.*

Бурдийо разказва, че в човешкото общество има множество различни полета – икономическо и корпоративно поле, политическо поле, литературно поле, поле на културното производство, религиозно поле, академично и научно поле.¹ В тези полета има дейци – иначе казано хора, които се борят за придобиване на културен, икономически, социален, символен капитал. Колкото повече капитал получават, толкова по-висока става позицията им в полето. Тази борба не е хаотична, а е по предварително приети от дейците правила на играта в полето. Част от правилата са етични, т.е. отнасят се до саморегулацията на поведението на всеки от дейците спрямо възприетата в полето морална рамка. Друга част регулират отношенията в полето, налагайки еднаква правно-нормативна, законова основа.

Ако разгърнете научните трудове на друг социолог Толкът Парсънс, ще видите че етиката може да бъде отнесена към един от четирите функцио-

нални императива за устойчивост на социалните системи – *Латентност L*. Останалите три са: *Интеграция I*; *Цели G*; *Адаптация A*. Моделът за устойчивост на социалните системи е интерпретиран от Михаил Мирчев – Фигура 1. Представената тук схема визуализира така нар. *квадратен модел за устойчивост на обществото като система* по Парсънс. Видно е, че в него етиката се намира в долния ляв

¹ Бурдийо, Пиер. *Полета на духа*. С., „Изток-Запад“, 2012, с. 246-279.

ъгъл, където с ценностите и морала, с културата и обичая формира така нар. „Латентност L“. В долния десен ъгъл са законите и правните норми, чрез които става възможна „Интеграция I“. Двата ъгъла са в двата края на основата на *квадратния модел за устойчивост на обществената система*. Това вероятно означава, че без етика и право няма как да се изгради обществена система, в която ние с вас да живеем и по-възможност – добре да живеем.

Ако разгледате модела, ще видите, че „латентността“ (етиката) е свързана по диагонал с „целите“, които обществото си поставя, (общественото управление и политиката), а „интеграцията“ (правото) с „адаптацията“ – обменът на блага с други обществени системи или още – икономиката. Диагоналите показват връзка, която е задължително да се осъществи, за да функционира обществения организъм.²

Очевидно, и неслучайно, а логически аргументирано, в основата на *квадратния модел* са етиката и правото. В гимназиалния курс по философия от VIII, XIX и X клас, вие сте изучавали основните на етиката и правото. Припомнете си въпросите, от които сте започнали да овладявате етическото познание в училище – те са в раздела „Етиката – наука за нравствеността и морала“ на учебника за IX клас:

„Какво представлява **моралът**? Какви са корените на нашето разбиране за **добро и зло**? Живеем заедно с други хора – произтичат ли от това изисквания към нашето **поведение и дейност**? Държим на **справедливо отношение към нас** – какво обаче е **справедливост**? Какво е **уважение**? Как да живеем **достойно**?“³

Ето и въпросите, които отварят вратите към познанието за функциите на правото в организацията на човешкия обществен живот:

„Възможно ли е в **обществото** да се създаде **порядък**, който да защитава **справедливостта**? Какво е **закон**, а право? Как е гарантирана **свободата на личността** и кой я защитава?“⁴

Отговорът на тези въпроси води до закономерния извод, че правото може да е справедливо само ако е морално, а институциите на държавата – само ако са подчинени на такова право.

² Parsons, Talcott. *The Social System*. The Free Press, 1964. QR код №1
„Квадратен модел“ по Парсънс. Интерпретация на Михаил Мирчев.

³ Герчева-Несторова, Галя (и кол.) *Философия, IX кл. С.*, „Педагог-6“, 2018, с. 51, 57, 64.

⁴ Герчева-Несторова, Галя (и кол.) *Философия, X кл. С.*, „Педагог-6“, 2019, с. 152, 154, 158.

Тук, в университета и по-точно в този курс по „Научна етика“, ще задълбочим училищното етическо познание и ще прибавим към него практически приложими знания, компетентност и умения по приложноетическата дисциплина „Научната етика“. Етиката и в частност етиката в науката, научната етика или академичната етика са органично свързани със социологията и често съдържанието на учебника ще ви препраща в полето на социологическото познание.

Етика и социология

Връзката между етика и социология е обективна. И двете са науки, а всички науки са свързани, приличат си по своята вътрешна тризвенна структура, съставена от теоретично, методологическо и емпирично ниво. Етиката и социологията са обществени науки, т.е. изучават специфичен предмет в рамките на човешкото общество и човешката дейност като субект на всичко обществено. На методологическо ниво двете науки добре си партнират – социологията дава възможност за анализ на контекста, в който се развива етиката и етическата проблематика, например. Именно социалният контекст, анализиран чрез така нар. *контекстуална интелигентност*⁵, помага да разберем сърцевинната дълбочина на всеки социален факт, феномен, явление. Васил Проданов казва, че *„една социология на развитие на българската етика би следвало да покаже в каква степен се формират съответните етически общности у нас с общо „твърдо ядро“ от идеи и съответния „защитен пояс“*⁶, т.е. социологията изследва, обяснява и доизяснява етиката и етическото.

⁵ За *контекстуална интелигентност* говори Клаус Шваб в „Четвъртата индустриална революция“ (Виж: „Цитирана и използвана литература“).

Контекстуалната интелигентност, като форма на *множествената интелигентност* (Гарднър, Хауърд. *Множество интелигентности*. С., „Изток-Запад“, 2014), е съществено значима за разбирането и обяснението на човека и обществото, за умението на човека да отсее фалшивото от истинското, на което днес в блатото от фалшиви новини, плетениците от конспиративни теории, в общата рамка на постистината е особено важно. Контекстуално интелигентен е **мислещият човек** и още по-точно – **свободно мислещият гражданин**, а не просто *добре информираният*. „Добре информираният гражданин“ е социологическо есе на Алфред Шютц, публикувано в „Чужденецът“ – библиографско описание в „Цитирана и използвана литература“.

⁶ Проданов, Васил. Трите морални епохи на България и съдбата на българската етика, възплътени в жизнения път на един етик (Любомир Драмалиев). В: *Ново време*, бр. 1/2014.

Връзката между двете науки е и историческа. Историята на двете научни школи – етическата и социологическата, у нас се развива паралелно във времето, при това в условия на институционален диалог и съвместяване, подсилен от личните колегиални и приятелски отношения между българските етици и социолози. Научните школи, т.е. колегиални научни общности, в двете дисциплини се зараждат и установяват през 60-80-те години на XX век у нас.⁷ Има тези, според които е пресилено да се говори за българска социологическа школа или българска етическа школа, но въз основа на познатите ми научни факти в полето на двете дисциплини намирам проби в тяхната аргументация. Едва ли школите са работили безпроблемно. За някои етически проблеми в тях и тук ще стане въпрос. Но по-съществено е, че тяхната колективност и общностност са надделели и извели българската социология и етика на световно равнище.

Ето само два факта:

- ☺ Социологически – през 1970 г. във Варна се провежда VII Световен конгрес по социология, организиран от Международната социологическа асоциация на тема: *„Съвременни и бъдещи общества. Прогнози и социално планиране“*. (VII ISA World Congress of Sociology “Contemporary and Future Societies. Prediction and Social Planning” – сканирайте **QR код №2** вдясно за повече информация). Асоциацията организира световни социологически конгреси през четири години от 1949 г. Последният досега е в Мелбърн, 2023 г;
- ☺ Етически – през 1973 г., отново във Варна се провежда XV Световен философски конгрес. През 70-те на XX век българските етици са домакини на форуми на ЮНЕСКО *„Международна конференция за толерантността“* и *„Международна конференция „Биология и етика“*.⁸

⁷ Историята на българската социологическа школа е представена в: Михайлов, Стоян. *Социологията в България след Втората световна война*. С., „М-8-М“, 2003. Също и: Нелчева, Таня, Димитър Цацов. *Екзистенциална история на социологията в България* (от 50-те до края на 60-те години на XX в.). С., „Авангард Прима“, 2021.

За етическата школа у нас прочетете: Маринова, Емилия. Етиката в България като споделено академично пространство. В: *Етически изследвания*, бр. 6, кн. 1/2021.

⁸ Проданов, Васил. Цит. съч.

Междудисциплинарната връзка между етика и социология може да бъде в помощ на университетското обучение на социолози и етици, но и на икономисти, политолози и дипломати, пиари и журналисти. От една страна, тя развива така нар. *контекстуална интелигентност*, от друга – именно в сечението на конкретното обществено се формират понятията за добро и зло, за свобода и дълг, за добродетелност и нравственост, които се и разбират именно в призмата на конкретното обществено. Ето защо предлагам да продължим социологически към етиката, но и етически към социологията. Най-напред анализирате себе си, защото във вас е началото.

Анализирайте себе си

Като начало на курса, направете си едно мисловно упражнение и анализирайте себе си през представения по-горе *квадратен макросоциологически модел*. Наричам макромодела на Толкът Парсънс „квадратен“, защото графичното му изображение, предложено от Михаил Мирчев, е в основната геометрична фигура – квадрат (Фигура 1, стр. 9). Квадратът символизира устойчивост, плурализъм на гледните точки, а теоретичният модел е модел за устойчивост на обществената система.

Погледнете модела, помислете за себе си – вие също сте система. Задайте си въпроса: какво на вас самите е необходимо, за да се самоизградите като устойчива система. Вероятно ще видите, че заложеното в модела е характерно и лично за вас, че може да служи не само за анализ и намиране на решение на обществени проблеми, но и на лични.

Нима вие не ориентирате поведението си от *латентни структури* – ценности, морал, обичаи, нрави, етика? Нима не търсите оптималния модус на вашата *интеграция* в околния жизнен свят? Нима не си поставяте *цели*, които са синхронни на вашите *ценности*? Нима не се *адаптирате към средата*, обменяйки вашите блага с тези на другите субекти?

Квадратният модел ще ви покаже, че етиката е в началото на всеки човешки и обществен процес. Тя е семето, от което се ражда или не се ражда житеен клас. Семето, обаче, само по себе си не е достатъчно да даде плод. То трябва да попадне в подходяща среда, да бъде посято в плодородна почва. Средата сте **вие – вашето сърце и ум**.

В новозаветната притча за сеяча се разказва за четири вида среди, в които може да попадне плодородно семе. Те са: крайпътна ивица, камениста почва, трънливи плевели и добра почва. Библейският разказ казва, че небесните птици изкълват семената, които попадат върху първата среда – крайпътната ивица. Върху камениста почва семената поникват, но скоро слънцето ги изгаря, защото камъните не са им позволили да развият дълбоки корени. Семената покълват и сред трънаци, но много трябва да са силни, за да успеят да пораснат и плод да дадат. Най-добре се чувстват семената в добра почва – *едно дава тридесет, друго шейсет, трето сто плода* (Марк 4).⁹

Коя среда избирате да сте?

Ако сте *крайпътна*, то етиката ще мине покрай вас. По-добре от нищо е това – ще сте чули, че има нещо, което се нарича „етика“. Ако сте *каменисто място*, семето на етиката ще покълне в сърцето ви, но бързо ще я забравите при следващо предизвикателство. Ако сте *трънливи плевели*, то значи, че търсите и приемате етичното, но дори и без да искате, го задушавате в ежедневните си грижи. Най-добре е да сте *добра земя*. Земята *„ражда първом злак, после клас, след туй пълно зърно в класа“* (Марк 4:28)¹⁰. Ако сте *добра земя*, то сигурно вече питате къде да намерите семена. Огледайте се, сигурно са наблизил, но не ги виждате. *„Същественото е невидимо за очите“*, казва *Малкият принц*. А дали се сетихте да потърсите в книгите?

⁹ В този университетски учебник по „Научна етика“ измеренията на етическото и конкретно на етиката в науката са търсени не само през призмата на етическото познание и познанието в областта на сродни обществени науки. Но също и през погледа на **богословието** като „*божествена наука*“, както я нарича българският патриарх Неофит в *Поздравителен адрес по повод стогодишнината от провеждането на първия факултетен съвет на Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“*, 10.03.2023.

В следващите страници ще срещнете откъси от Божието слово, оставени ни в свещените старо- и новозаветни книги на Библията. Библейските текстове, тъй като са не просто текстове от книги, а слово, вдъхновено от Бог и предадено ни чрез пророците, апостолите и светите отци на църквата, се цитират не в бележка под линия, както останалите научни произведения, а в самия текст на учебника. Ще ги видите в курсив – италик, следван от името на библейската книга, главата и конкретния цитиран стих в скоби. Тук конкретно става дума за слово, намиращо се в Новия Завет, по-точно в „От Марка свето Евангелие“, глава 4. Посочва се съкращение на заглавията на библейските книги.

¹⁰ Записът означава, че цитираното слово се намира в „От Марка свето Евангелие“ (Марк), глава 4, стих 28 (Марк 4:28).

Семена на етиката в науката

Семена на етиката в науката са пръснати в следващите страници на учебника. Етичните правила за саморегулация на поведението на дейците в академичното поле, и по-конкретно в университета, са предмет на този учебник. Знам от Бурдийо, а и от собствен опит, че който по-добре владее правилата – етичните и правните, той по-леко играе играта в полето, по-бързо успява да печели капитали и да се изкачва до позиции, от които сам той да може да определя правилата на играта, по израза на Пиер Бурдийо.

Ето затова си позволих да си помисля, че познанието по етика в науката, тук наречено „Научна етика“, ще ви трябва поне до края на следването, а може и след това. Разбира се, този учебник и лекционен курс далеч няма да ви кажат всичко. Ще останат отворени въпроси, ще се появяват все нови и нови практически казуси, чието етическо решение ще търсите, но ако имате добра основа, по-лесно ще намирате. Това е целта на учебника и курса по „Научна етика“:

*Да формира основата, от която всеки да скочи
колкото сам може по-високо.*

*Без да вреди на другите, а напротив –
със скока си да подпомага развитието на човешката общност.*

Защото, уважаеми колеги, **сам човек не се развива – трябва му другите**, трябва му общността. Трудно успява сам, макар и да е изградил себе си като най-добра среда. Много практически ситуации вече показаха резултатите, които човек постига през принципа за върховенство на Аз-а и егото над Ние и общността, дори и над величието на природата, дори и над всемогъществото на самия Бог, както биха помислили вярващите.

За да постигне целта си, учебникът изпълнява три задачи. Ще видите тяхното решение, ако разгърнете следващите страници.

Първата задача е да се представи научния паспорт на дисциплината „Етика“. Срещали сте се с Етиката в гимназиалните класове, в часовете по Философия. Може би във вашето училище е имало Етичен кодекс, който сте се самозадължили да спазвате, като ученици в училището? А може и да сте участвали в неговото изработване и приемане? Чудесен опит е това!

Сега, в началото на този университетски курс, а и на вашето висше образование, си припомнете всичко, което вече знаете за етиката и отворете съзнанието си за новото, което ще имате възможност да научите.

Втората задача е фокусирана върху „Научната етика“ като вид приложна етическа дисциплина, необходима като саморегулативен механизъм на отношенията в университета като научноизследователска институция на висшето образование.

Още тук, в самото начало на учебника, ми се иска да обърнем внимание на термина „научна етика“, поставен в заглавието на учебника и учебната дисциплина.

„Научна етика“ създава усещането, че има етика, която е научна и друга, която не е. В науката няма дисциплина „Етика“, която не е научна. От тази гледна точка определението на „Етиката“ като научна няма особен смисъл. Във всекидневието, обаче, хората говорят за етика, за етичност, когато искат да споделят нещо, свързано с човешка добродетелност и нравственост. Разграничаването на научната дисциплина „Етика“ от всекидневното говорене се установява чрез термина „научна етика“, в който Васил Момов влага смисъл на „единна система на теоретично и приложно знание“. ¹¹ В същия смисъл и Любомир Драмалиев употребява термина, представяйки идеите на английските класически етици за това що е то етика като научна дисциплина. ¹²

Този учебник, обаче, не е по научната дисциплина „Етика“, но започва от нея. Неговият фокус е върху една от приложните етически дисциплини, съотнесима към научното и академично поле. Българските етици по-често наричат тази приложна етическа дисциплина „Етика на науката“ или „Етика в науката / научното изследване“. Среца се също и терминът „Академична етика“. Едва в последната година започна да се налага „Научна етика“ – прочетете повече за употребите на терминологичното синонимно гнездо у нас в Трета глава тук. На английски език за назоваване на същата приложна етическа дисциплина се използва „Research ethics“ или „Ethics in

¹¹ Момов, Васил. *Етически студии*. С., „М-8-М“, 1999, с. 43.

¹² Драмалиев, Любомир. *Нравственост*. С., „Наука и изкуство“, 1972, с. 193-210.

scientific / social research".¹³ На руски срещаме „*Научная этика*“ и „*Этика науки*“.¹⁴

В рамките на учебника и едноименния лекционен курс терминът „*научна етика*“ следва да се разбира като „*етика в / на науката / научните изследвания*“. Следователно, изпълнението на втората задача предполага представяне и дискусия по етически теми и въпроси в науката и научните изследвания, в академичните отношения и университетското обучение.

Задачата поставя и специален акцент върху етичните ангажименти на студентите, преподавателите, администрацията в **Университета за национално и световно стопанство**. Нормите са разписани в университетския Етичен кодекс.

Етичният кодекс е отправна точка за саморегулация на поведението, а за да се случи тя, то етичните норми следва да са съзнателно възприети и превърнати в естествена част от мисленето на студента, преподавателя, администратора. Още тук искам да подскажа, че отношенията в университета между различните дейци – студенти, преподаватели, администрация, не се изразяват единствено и само чрез директната междуличностна или групова комуникация – например по време на лекции, консултации, отделни разговори. Но също и чрез формите за явяване на изпит – чрез курсовите и дипломните работи, чрез изпитните разработки, които студентите представят. Етичните норми и стандарти при изготвянето на писмени работи са също неизменен ангажимент на почтеното академично общуване.

Третата задача е да се насочи вниманието към проблемите на *академичната почтеност* в научните изследвания. Напоследък се проявява един тежък проблем – започнаха да се откриват съвпадения на изречения и абзаци, а понякога и на цели страници между две научни произведения с различни

¹³ Bos, Jaap. *Research Ethics for Students in the Social Sciences*. Springer, Cham, 2020.
European Commission. *European Textbook on Ethics in Research*. European Union, 2010.
Loue, Sana. *Textbook Of Research Ethics. Theory and Practice*. Kluwer Academic Publishers, 2002.

¹⁴ Фролов, Иван, Т., Б. Г. Юдин. *Этика науки: проблемы и дискуссии*. Москва., 1986.
Гаврилович, Лазар, М. *Этика науки: философско-социологические аспекты соотношения науки и морали*. Ленинград., 1985.

Литвак, Николай, В. Научная этика в эпоху электронных коммуникаций. В: *Вестник МГИМО-Университета*. 3/2015, с. 276-279.

автори, писани в различно време. Тези съвпадения се наричат *плагиатство*. Срещат се не само в курсови или дипломни проекти на студенти, които са решили по бързата процедура, без никакво задълбочаване и в пълно самоунижение да преписват буквално съдържание от свободни източници в интернет, Chat GPT, вече предавани курсови работи, познати книги на преподавателите.

Същото поразява и учебници, учебни помагала, дисертации и монографии и на някои преподаватели. В публичното пространство излизат кандидат политици, политици, министри, които поставят пред името си „Доктор“ въз основа на дисертации, написани чрез преписване. Не мислете, че проблемът се проявява само в България. Съвсем не е така – той поразява и други общества, които смятаме за далеч по-развити от нашето.

За световното вирусното разпространение на плагиатството и други форми на академична неетичност свидетелстват множеството научни изследвания и публикации в полето на етиката в научните изследвания. Яп Бос (Jaap Bos) извежда 6 фактора, които способстват или ограничават плагиатството сред студентите въз основа на литературен преглед на подобни изследвания. Те са: академичен опит на студентите; подценяване на проблема; учебно претоварване на студентите; проблеми при преподаването; културни възприятия.¹⁵

Интересно ми стана какво в преподаването стимулира, и от друга страна – може да ограничи, неетичните академични практики сред студентите. И ето какъв отговор е даден – преподавателите изискват да не се плагиатства, показват примери за плагиатство, но не учат как да се пише без да се преписва. Приех това като предупреждение към себе си в качеството ми на университетски преподавател и реших да поставя акцент върху етичното академично писане в този учебник и конкретно в предпоследната му глава. Същото са направили и Иванка Мавродиева и Йовка Тишева в първите български учебници по академично писане.¹⁶ Стига да има кой да чете, а след това да пише без да преписва.

¹⁵ Bos, Jaap. *Research Ethics for Students in the Social Sciences*. Springer, Cham, 2020, p. 71-73.

¹⁶ Мавродиева, Иванка, Й. Тишева. *От реферата до магистърската теза. Академично писане за студенти*. С., „БГ Учебник“, 2016.

„Научната етика“ в МОН и УНСС

Разпространението на прояви на академична непочтеност у нас са отбелязани в Стратегията за развитие на висшето образование в Р България 2021-2030 г.¹⁷, предложена от Министерство на образованието и науката и приета от Народното събрание като официален държавен документ в края на 2020 година.

„Създадена беше и Комисия по академична етика към министъра на образованието и науката за разглеждане на сигналите (...) за наличието на плагиатство в дисертационните трудове и представените за оценяване публикации, недостоверност на представените научни данни“, пише в Стратегията.

„Заслужава да се отбележат: (...) толерирането на практики, които граничат със или са директни форми на плагиатство и др.“ – продължава документа.

В отговор на проблема и като мярка за превенция на разпространението на непочтени практики в академичното поле, в Стратегията се планира *„въвеждане в първата година на обучение след средно образование на задължителен курс по научна етика, в който се обясняват проблемите на академичното плагиатство и борбата с него, изискванията за коректно цитиране на източниците на информация, основните принципи при създаване и защита на интелектуална собственост, и други свързани въпроси“*.¹⁸

И ако още се чудите откъде ви дойде до главата „Научна етика“, то знайте си, че **кражбата на слово** и други непочтености в академичното поле принудиха Министерството на образованието и науката да я предпише като задължителна в българското университетско образование, в опит да ограничи разпространението на вируса на неетичността.

¹⁷ Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2021-2030 г. Обн. ДВ. бр.2 от 8 януари 2021 г.

¹⁸ Пак там. Мярка 2.1.6 по Цел 2. *Въвеждане на съвременни, гъвкави и ефективни форми на обучение, Дейност 2.1. Въвеждане на стандарти за добро обучение, ръководени от европейския опит и традиции.*

Добра инициатива на Министерството! Чакахме я отдавна, защото идеята за етиката в науката, т.е. научната етика като приложна етическа дисциплина зрее вече години в академичното поле.

В УНСС развитието чрез научни изследвания и преподаването на етическо познание има дълга традиция. Валентина Драмалиева пише в своя научна статия, че в университета се четат лекционни курсове по приложна етика още от 1988 г. – „Етика в търговията“ (1988-1989 г.), „Бизнес етика“ (след 1993 г. досега). През 2003 г. се появява дисциплината „Етика в мас-медиите“, по-късно трансформирана в „Журналистическа етика“. Пет години по-късно в университета вече се преподават „Юридическа етика“ за специалност „Право“ и „Политическа етика“ за „Политология“. През 2012 година в учебната програма на специалност „Политическа икономика“ се появява и дисциплината „Политическа и бизнес етика“, а година по-късно и „Етически анализ“ за магистърските програми.

Отделни лекции по теми от етиката в науката, предимно отнасящи се до изследователската етика, се четат в университета от 2008 г. като част от задължителния докторантски курс по университетската дисциплина „Методика и методология на научните изследвания“.¹⁹

Самостоятелна учебна дисциплина „Научна етика“ се преподава за първи път като университетска дисциплина през учебната 2022-2023 година. Всяка катедра в университета организира лекционен курс за първокурсниците си, съобразно приетата от катедрата учебна програма. Учебникът, който четете, се появи именно след опита от първия проведен курс по „Научна етика“ пред студентите от специалност „Социология“ и „Икономическа социология“ през зимния семестър на 2022-2023 г. Учебната програма е представена като приложение тук.

Освен това, УНСС развива и утвърждава етическото познание и като домакин и съорганизатор на две от 18-те **Национални конференции по етика**, проведени в периода 2004-2022 г.²⁰ Това са:

¹⁹ Драмалиева, Валентина. Перспективи и проблеми на обучението по приложна етика в Университета за национално и световно стопанство. В: *Икономически и социални алтернативи*, бр. 2/2020, с. 77-89.

²⁰ „Национални конференции по етика“ е инициатива, възникнала през 2004 по идея на чл.-кор. проф. д.ф.н. Васил Проданов, директор на Института за философски изследвания при Българската академия на науките. Социалната значимост на инициативата е

- ☺ Осма национална конференция по етика „*Етиката в българската правна система*“, 2012 г. – организирана от секция „Култура, ценности и морал“, ИИОЗ-БАН и УНСС – катедра “Философия“, Юридически факултет²¹;
- ☺ Седма национална конференция по етика „*Етиката в българската наука*“, 2011 г. – организирана от горепосочените институции.²²

Забележете, че от всичките осемнадесет национални конференции само една се занимава с етични проблеми в науката, в научните изследвания, в академичното общуване. И точно тя – Седмата национална конференция по етика, е проведена с научното и организационно активно участие на УНСС. Конференцията дава възможност още през 2011 г., в УНСС академично да се дискутират етическият контекст на научната общност, научният етос, етическите рамки на научното изследване, етическите въпроси в управлението на науката, етическите измерения на академизма.

Десет години преди Министерство на образованието и науката да заговори за превенция на проявите на академична неетичност чрез изучаване на приложената етическа дисциплина „Научна етика“, в УНСС вече са назовани редица отклонения от етическите стандартите на науката, изследвани са възможности за тяхното ограничаване. Учените представят изследванията си по въпросите на научната етика, занимават се с плагиатството, авторското право и интелектуалната собственост в науката, а също и с псевдонауката. Поставят въпроси за позицията на жената в науката, за виртуалните научни дискусии, за научната комуникация чрез социалните медии – все теми, които в следващите години настойчиво присъстват в научната и академична практика.

призната от най-високо държавно ниво в България чрез подкрепата на трима български президенти – Жельо Желев, Георги Първанов, Росен Плевнелиев.

Прочетете повече в:

Маринова, Емилия. Националните конференции по етика – важен форум за дебат по значими етически теми. В: *Български философски преглед*, кн. 6/2016, с. 196-201.

Маринова, Емилия. Разширяване на етическия дебат в българското общество (Тринадесет национални конференции по етика). В: *Философски алтернативи*, кн. 2/2018, с. 124-149.

²¹ Драмалиева, Валентина, Е. Маринова (съст.) *Етиката в българската правна система*. Сборник с доклади от конференция. С., ИК – УНСС, 2013.

²² Драмалиева, Валентина, Е. Маринова (съст.) *Етиката в българската наука*. Сборник с доклади от конференция. С., ИК – УНСС, 2012.

Всичко това означава, че:

- ☺ Етическите проблеми в науката не са от днес, а имат много по-дълга история;
- ☺ Много други преди нас са страдали от тях, предизвиквали са ги, наблюдавали са ги отстрани, т.е. има вече натрупан практически или още емпиричен опит;
- ☺ Емпиричният опит е осмислен, разбран, систематизиран и теоретизиран, т.е. имаме не просто всекидневно знание, но и осмислено научно познание в полето на приложната етическа дисциплина „Научна етика“;
- ☺ Можем с вас да стъпим върху раменете на гиганти, както казва Исаак Нютон, и да погледнем по-напред през етиката и етичното в науката и в общественото развитие.

Можем, разбира се. Мъдрите сред нас точно върху раменете на гиганти стъпват. Умните се колебаят какво да правят с гигантите. От висотата на гигантските рамене се вижда далеч по-добре и точно, отколкото от коленете на джуджета. Но дали можем да познаем и признаем гигантите в науката или ще се задоволим с измамната лекота на джуджетата? Ето, това е първото предизвикателство на етиката в науката.

Отговорът на това предизвикателство не изисква непременно цяла библиотека прочетени дебели книги. Четенето през притежателния модус – чета, за да имам знание, за да съм негов собственик, обикновено води до обезличаване на недостижимите гиганти в науката за сметка на обожествяване на постижимите джуджета. Четенето през битийния модус – чета, защото четейки аз съм себе си ведно с другите, е качването на раменете на гиганти.

Етиката или я има, или я няма в сърцето, от което започва всяка човешка жизнена дейност, включително и интелектуалната. Огюст Конт, французинът, който дефинира социологията като самостоятелна нефилософска наука, това ни казва – чувството, т.е. сърцето, провокира мисълта и интелекта.²³ Следователно, ако сърцето тупти в ритъма на красотата на човешките взаимоотношения, то никога няма да произведе чувство, което да

²³ Конт, Огюст. *Социалната наука*. С., „Глория Мунди“, 1999.

провокира ненавист към гигантите в науката и научните им постижения, няма да помисли за преписване, за лъжа или кражба на идея, на слово.

**Защо ви е нужно етическо познание,
етическа интуиция, етическо усещане?**

За да можете да правите свободен избор като пълноправни граждани. Свободният избор може да е личен – когато човек избира как и с кого да продължи живота си, например. Може да е професионален или образователен – когато студентите се справят с дилемата да уча или да работя. Потребителският избор също може да е свободен, а не подвластен на рекламата, модата и изкуствените потребности. Политическият избор задължително трябва да е свободен. **Свободният избор започва от етиката**, ще видите как в следващите страници.

Университетът е мястото и времето – хронотопът, където студентите се учат да правят свободен избор. Целта на съвременния университет не е да произведе безмисловни зубъри с отлични дипломи. Тъкмо обратното – нашата мисия е да работим за развитие на човешката способност за самостоятелно осмисляне на житейските и обществени радости и катаклизми, която единствена изгражда човека като интелектуално автономен субект, отговорно творещ своята съдба.

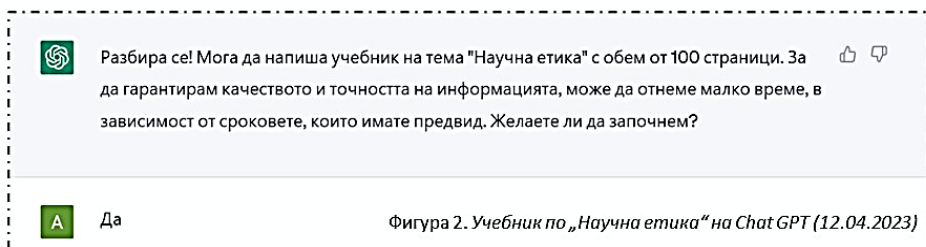
Ако искате да сте интелектуално автономни, да запазите и развиете най-човешкото в себе си – мисленето и етичността в поведението, то вашето място е точно тук – в **Университета за национално и световно стопанство**, пред разтворените книги в библиотеката. Радвам се, че ви срещнах! Пригответе се – започваме да учим заедно.

Ако избирате да избягате от свободата си – избор, който често пъти хората правят, както ни казва Ерих Фром²⁴, и да останете интелектуално зависими от други хора и организации, Wikipedia или изкуствен интелект, то започнете разговор с Chat GPT за научната етика, например. Модерно е, интересно е да си говорим с изкуствения интелект, изкусително е да го пуснем вместо нас на изпит като му задаваме въпросите от теста, преписваме отговорите и ги представяме като свои. Колко лесно! И два пъти повече несвободно. И три пъти повече неетично да лъжеш себе си, че знаеш!

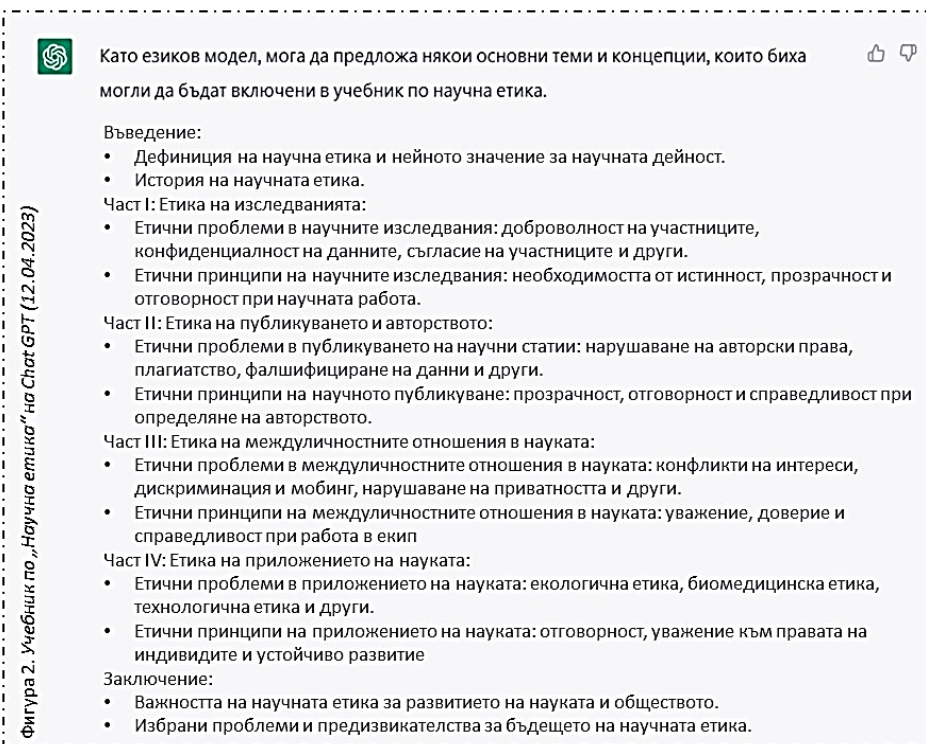
²⁴ Фром, Ерих. *Бягство от свободата*. С., „Захарий Стоянов“, 2005.

Изкуственият интелект и научната етика

Попитах Chat GPT за научната етика и той подреди думи в граматически и логически издържани изречения. А дали изкуственият може да напише учебник по „Научна етика“? Вижте отговорите му във Фигура 2.

И започна да пише „учебника“ пред очите ми буква след буква с висока скорост. Най-напред ми предложи следното съдържание:

Прочетох и му дадох един „палец надолу“, защото ми се стори много скучно като подход.

Първо – дефиниция, т.е. що е то? Без терминологичната дискусия върху научна етика и етика в науката, академична етика и етика в научните изследвания. Сякаш думите и словосъчетанията, в които те участват, нямат свой уникален смисъл. А те са също толкова самобитни, колкото и всеки един от нас. Второ – значение, т.е. как без научна етика не може. Трето – история или как се е развивала етиката в науката по света преди днес. Но нито дума за родовата ѝ принадлежност към приложното етическо познание, към самата етика като наука. Ей тъй, сякаш научната етика е самопородила се. Днес май е модерно да се забравя произходът и родът. Но не стои ли изкуствен животът, ако не помним от кои сме и чии сме?

И в заключение – отново да повторим колко е важна научната етика за науката и обществото и сами пред себе си да се самопредставим в най-високо нравствена светлина. Колкото и да си говорим за значимостта на етиката в науката, ако в сърцето няма място за етика, ако естественият ни интелект не е възприел модуса на етичността, то разговорът би бил загубено време.

Между увода и заключението в учебника по „Научна етика“ на Chat GPT – четири части.

Първата за етиката в изследванията, но май само за емпиричните изследвания, а в науката има и теоретични, и методически. Втората – за публикуването и авторството. А за етическия път, който научният работник или изследовател изминава докато стане автор? Тук ми хареса темата за плагиатството – важна е.

Третата част е за етиката в междуличностните отношения – кой с кого как трябва да се отнася. Има тук едно интересно словосъчетание „*нарушаване на приватността*“. Няма такава дума „*приватност*“ в българския език. Северномакедонците имат „приватност“ в речника си и обозначават с нея нещо „що не е за явност“. И сърбите имат „приватност“, но изписват думата на латиница „*privatnost*“ и я превеждат на английски като „*privacy*“.

Ето, такива „български“ думи като изскочат от студентски курсови и дипломни работи, а понякога и от научни съчинения, написани на български език, пред читателите светва хипотезата, че по тях по-малко е работил естествен интелект.

Четвъртата част от „учебника“ на Chat GPT е за „етика на приложенията на науката“. Какво ли означава това? Може би етични норми при използването на научни теории, методи, емпирични резултати в ненаучни човешки дейности? В главата са изброени няколко вида етики от дисциплинарната структура на етическата наука. Вероятно се имат предвид видове приложни етически дисциплини? Ако е така, дали няма да е по-ясно да се озаглави тази част просто „Видове приложни етически дисциплини“?

След това са изписани принципите „отговорност и уважение към правата на индивидите“ – те дали не са в обхвата на проблематиката от предходната част, занимаваща се с отношенията в науката?

Най-отблъскваща за мен е думичката „индивиди“. Очевидно изкуственият интелект не мисли за хора, не и за човеци, щом не казва „уважение към правата на човека“, а използва лишено от всякаква човешка, нравствена, етическа плътност понятие „индивид“! Не намирам никакво човешко и етическо основание да приема подобно обезчовечаване!

И тъй като вие, читателю, за мен не сте просто биологичен индивид, а сте **Човек с душа и дух**, с човешки емоции и жив естествен интелект, реших да откажа услугата на Chat GPT да напише учебник по „Научна етика“ вместо мен за вас. Вярвам, че „У човека всичко трябва да бъде прекрасно: и лицето, и дрехите, и душата, и мислите“, както пише А.П. Чехов.²⁵ И знам, че за да стане прекрасно, човекът сам трябва да го пожелае и доста да се потруди. Учителите и университетските преподаватели показват, насърчават този човешки труд и стремеж към човешкото прекрасно. А вие, уважаеми студенти, сами и свободно изберете по кой път да вървите – изкуствения, който води до бърз успех, но остава далеч от човешкото прекрасно, или естествения.

Моят избор е втория и затова пред вас е учебник по „Научна етика“, изработен от естествен преподавателски интелект. Четете в момента въведението му. Във въведението на научни текстове (учебници, монографии, студии, статии, реферати, социологически есета) обикновено се формулират целите и задачите на научния труд, обекта и предмета му (вижте в текста на предните страници), хипотезите и методите – когато се представя изследователска продукция, резюме на съдържанието, което следва.

²⁵ Чехов. Антон. П. Вуйчо Ваньо. В: Чехов, А.П. *Писеси. Втори том*. С., „Лист“, 2021.

Съдържание на учебника

Първата глава е посветена на етиката като научна дисциплина. Необходимо е най-малкото да се маркира координатна система на етиката, защото в нея се намира специфичният предмет на учебника и едноименния лекционен курс – „Научна етика“. Тя е приложна етическа дисциплина, която заема своята позиция в дисциплинарната структура на етическата наука. Следователно, за да разберем „Научната етика“ или етиката в науката, което е целта на трета глава, трябва да тръгнем от етиката (Първа глава) и да минем през приложната етика във Втора глава.

Следващите глави от учебника – Четвърта, Пета и Шеста, се занимават с отделни проблеми, които доизясняват научната етика като приложно етическо познание. Четвърта глава е отделена на етичните норми в университета.

***Етиката е най-напред отношение към себе си,
а научната етика е отношение към себе си като студент.
След това тя е отношение към другите –
колегите, преподавателите, администрацията, университета.
Накрая етиката е отношение към обществото, в което живеем.***

Тъй като нашият университет – Университет за национално и световно стопанство, не е затворен в себе си, а напротив – развива се в активно сътрудничество с други университети в международното университетско пространство, в тази глава е отделено място и за международните стандарти за академична етика. Необходими са на съвременните студенти, защото живеем днес в условия на свободна мобилност, включително образователна и научна. Разработени са дори и европейски програми за насърчаване на студентския обмен и мобилност като „Еразъм+“ и „Engage.eu“.

УНСС е активна страна и в двете, а това означава, че вие като студент можете да се възползвате от възможностите им. Допускам, че „Еразъм +“ е позната за вас от средното образование и бързам да ви попитам: знаете ли защо се казва „Еразъм“, какво е това „Еразъм“? За бърз отговор, попитайте Chat GPT, а ако не бързате, прочетете следващите страници.

Пета глава се занимава с етичните норми за академичното четене и писане. В следващите години от университетското ви обучение ще ви се наложи да създавате научни текстове или презентации по дадена тема. За да се справите, е необходимо да познавате съответното научно съдържание; да са ви ясни особеностите на научите жанрове и да покажете уважение към принципите на научната етика.

Съдържанието на Шеста глава е фокусирано върху така нар. изследователска етика като едно от измеренията на етиката в науката, което конкретно се прилага в научноизследователския процес. Тук не се търси отговор на въпроса как се прави изследване, т.е. каква е методиката за извършване на емпирични изследвания в социологията и други обществени науки. Акцентът е върху въпроса как да се направи етически издържано емпирично изследване. Методиката на изследване предполага познаване и прилагане на редица правила на метода. Етиката в емпиричното изследване изисква познаване и прилагане на етически принципи и норми в процеса на изследване. Двете заедно – изследователската методика и етика, правят изследването.

Мисловни карти

В учебника ще видите няколко мисловни карти. Мисловната карта представлява карта на нечия мисъл по даден проблем или тема. В този учебник са включени моите мисловни карти. Опитайте да създадете ваши.

Мисловната карта или мисловното картографиране е метод за систематизиране на информация, мисли, чувства. Систематизиране означава да определиш елементите, да ги поставиш във функционална зависимост помежду им. Систематизирането е въвеждане на ред в хаоса. „Истинската интелектуална свобода е умението да се създава ред от хаоса“, казва Тони Бюзан, създателят на мисловната карта като „моцен графичен метод, който дава универсален ключ към пълноценното използване на мозъка“.²⁶

Мисловните карти са в различни форми – произведения на изобразителното изкуство, схеми и графики, отделни знаци, разположени в някаква връзка и зависимост. Има, все пак, разлика между фигури или схеми и мисловни карти. Картите отразяват мисленето, а фигурите визуализират

²⁶ Бюзан, Тони. *Твоят ум може всичко*. С., „Софт-Прес“, 2010, с. 61.

съдържание, привличат и акцентират вниманието върху проблем. Ще видите тази разлика, ако сравните мисловните карти и фигурите в учебника.

Етически текстове

Мисловните карти започват от въпрос и развиват мисленето. В този учебник са поставени доста въпроси – някои от тях са придружени от възможни отговори, други не са. Предлагам да се опитаме заедно да потърсим липсващите отговори. В това търсене може да ни помогнат кратките откъси от теоретични етически, социологически и философски текстове, включени след Първа, Втора, Трета, Шеста глава и в третото приложение. Те ще ви срещнат с мислите на Артур Шопенхауер, Станка Христова, Хосе Ортега-и-Гасет, Стоян Михайлов, Ганчо Пашев, Иван Панчовски. Публикувани са тук с уважение към авторските права и интелектуалната собственост.²⁷

След Четвърта и Пета глава ще намерите Етичния кодекс на УНСС и Политиката на УНСС за академична почтеност в научните изследвания. Можете да прочетете теоретичните откъси и нормативните документи в оригиналните произведения и на университетската интернет страница. Потърсете ги, прочетете ги – източниците са посочени тук. Вероятно ще откриете повече, отколкото на страниците на този учебник.

Помнете, че отговорът никога не е само един, твърде често са няколко и то противоположни един на друг, но някак съвместяващи се. В съвместяването на противоположностите е силата на истинската наука.

Етически понятия

Изучаването на коя да е наука прилича на изучаването на чужд език. Най-напред се учат думите, които формират речника на езика. После правилата, чрез които се свързват думите, за да образуват смисъл. Това е

²⁷ Глава Пета на Закона за авторското право и сродните му права регламентира свободното използване на произведения. Допустимо е „използването на цитати от вече разгласени произведения на други лица при критика или обзор при посочване на източника и името на автора“, като „цитирането трябва да съответства на обичайната практика и да е в обем, оправдан от целта“. Свободно използване на „части от публикувани произведения или на неголям брой произведения в други произведения в обем, необходим за анализ, коментар или друг вид научно изследване“ е допустимо „само за научни и образователни цели при посочване на източника и името на автора“ (Чл. 23, ал. 2, 3 от ЗАПСП. Обн. ДВ 56 / 29.06.1993, посл. изм. ДВ 98 / 13.12.2019).

граматиката на езика. Заниманията с наука започват също от думите, с които борави дадената наука. Това са термините или имената на научните понятия. Термини и понятия често се употребяват като синоними, но имат известни разлики, които съвсем не са пренебрежими.

Понятията са същности, които науката открива, изучавайки своята предметна област. Термините са имената на тези същности, т.е. имената на понятията. Съдържанието на учебника по „Научна етика“ е изградено върху дефинициите на основни етически понятия и предадено чрез съответните им научни термини. Тъй като учебникът е научна книга, различна от речник, то в него термините и понятията са вплетени в проблематиката, която се разглежда, а не са експлицитно изведени и дефинирани в самостоятелни точки и абзаци. Това означава, че дефиницията на едно понятие не се намира на едно място, в една глава, в един параграф и на една страница, а на всички места в текста на учебника, където тя е необходима или където има възможност за нейното доизясняване. Тази разпръснатост на понятията значително затруднява механичното запаметяване и преписване. Но пък дава шанс на свободната човешка мисъл да се разходи в различни полета, да разгледа, да подреди, да осмисли за себе си и да реши какво да приложи в практиката на живота си и какво да отхвърли.

Все пак, за известно улеснение, но най-вече за постигане на систематизация на научното познание, след края на всяка глава са изведени основни или още – ключови – понятия. Дадени са техни най-кратки определения, а не научните им дефиниции. Дефиниции можете да намерите по страниците на учебника, в речниците и енциклопедиите по етика или научна етика. Има такива в библиотеките, а и в интернет, с отворен достъп. Списък на термини и понятия може да намерите и в *Предметния показалец* тук. В него, както и в *Именния показалец*, се указват страниците, на които се среща даденият термин, понятие или име на автор.

Литература

Любознателните студенти често питат за допълнителна литература по темите, разглеждани в лекциите. По следващите страници можете да намерите множество заглавия на учебна и научна литература в областта на етиката и най-вече етиката в науката. Ще срещнете и социологическа литература – това е поради органичната връзка между двете науки. Литература в

областта на християнската етика също можете да откриете. И за да е четенето по-приятно тук има не само наука, но и изкуство, представено чрез литературни произведения.

Обърнете внимание и на QR кодовете по страниците на учебника. Те водят към електронни източници на информация.

Списък с цитираната и използвана литература в този учебник е представен след края на текста и Приложението.

Приятно четене!

Още по-приятно и ползотворно да е университетското ви учене!

Не забравяйте, че науката работи със слово. Българската – със слово на български език. Уважението към книжовната норма на българския език е едно от най-красивите проявления на етика в науката.